

Onderzoekers ontdekken honderden vergeten slachtoffers WOLL

Dodelijke minachting in de inrichting

Uitzonderlijk veel patiënten van de psychiatrische instelling De Willem Arntsz Hoeve in Den Dolder stierven in de Tweede Wereldoorlog. Moord van het nationaalsocialistische management? Nee, luidt de conclusie van recent afgerond onderzoek. Maar wel extreme verwaarlozing van zwakke, afhankelijke mensen die er niet toe deden in de ogen van het toenmalige regime.

Uit het Register van overlijden der Gemeente Zeist blijkt dat op 31 januari 1945 is overleden Hoffmann, Wilhelmina Hendrika, oud 31 jaren, ongehuwd. Zeist, den 13. Juli 1945.

Dit ambtelijke bericht kreeg het Amsterdamse echtpaar, Nees (63) en Willy (62) Hoffmann-Visser, ruim twee maanden na de bevrijding van Nederland thuisgestuurd. Hun dochter Mien - sportief, vrolijk, een gangmaker, lichamelijk gezond maar periodiek lijdend aan neurotische klachten - was dus al ruim vijf maanden dood, zonder dat zij dat wisten. Mien was in december 1938 wegens 'zenuwzwakte' opgenomen op een afdeling van de psychiatrische inrichting de Willem Arntsz Hoeve te Den Dolder, gemeente Zeist. Haar ouders hadden haar regelmatig bezocht of opgehaald voor een dagje uit, totdat de spoorwegstaking vanaf 18 september 1944 hen dat onmogelijk maakte.

Vader Hoffmann reisde onmiddellijk naar Den Dolder om verhaal te halen: waar was zijn dochter aan overleden? Hoe en waar was ze begraven? Op het terrein van de Willem Arntsz Hoeve vertelde iemand hem, dat Mien door de Duitsers was vermoord, samen met nog tweehonderd andere patiënten. Een graf was niet te vinden. De dood van Mien liet noch het echtpaar, noch Miens zus Willy Wilders-Hoffmann, ooit met rust. Op alle foto's met Mien kruiste haar moeder haar nadrukkelijk aan, tot ergernis van de andere geportretteerden.

Een eerste verkenning

In 2013 vertellen nabestaanden van Mien Hoffmann dat zij vermoord zou zijn in de Willem Arntsz Hoeve. Dit verhaal was aanleiding voor een eerste verkennend onderzoek naar overlijdensgevallen tijdens de Tweede Wereldoorlog in deze instelling. Daaruit bleek dat

Foto links: Geneesheer-directeur C.F. Engelhard bij zijn afscheid van de Hoeve, mei 1943

Foto rechts: Mien Hoffmann (omcirkeld) met de volleybalvereniging in de jaren dertig

Mien op de 31ste van die maand al de 250ste overledene was in Zeist. Johannes Brouwer, een 'wever-mattenvlechter' die woonde op het terrein van de Willem Arntsz Hoeve, had haar dood aangezegd. Deze Brouwer had in januari echter bijna *negentig* overledenen aangegeven op het stadhuis. Zijn naam stond ook in de maanden vóór en na januari 1945 uitzonderlijk vaak in het overlijdensregister.

Tussen 1 januari 1940 en 31 december 1945 was van 4.537 inwoners een overlijdensacte ingevuld

Dit leidde tot ongerustheid, ook omdat de behandelend arts die vermeld stond op Miens persoonskaart in het Zeister archief een arts was geweest met rabiante nationaalsocialistische sympathieën. Eind 2014 was duidelijk dat in de zes jaren tussen 1 januari 1940 en 31 december 1945 van 4.537 inwoners van Zeist een overlijdensacte was ingevuld. De dood van ruim een kwart daarvan was aangezegd door personeel van de Willem Arntsz Hoeve. Dit terwijl Zeist in 1940 33.692 inwoners had en de Willem Arntsz Hoeve op papier slechts 902 erkende patiëntplaatsen telde.

Deze wanverhouding in sterfte versterkte de vrees dat op het terrein van de Willem Arntsz Hoeve patiënten

Cecile aan de Stegge

Historica en strategisch adviseur gezondheidszorg

waren vermoord. Anderzijds was het onmogelijk om iets dergelijks zonder hard bewijs zomaar te geloven. In twee eerdere historische werken (*De Willem Arntsz Stichting 1461-1961* (1961) en *de Willem Arntsz Stichting tijdens de Tweede Wereldoorlog* (1983)) beschreven respectievelijk Barend van der Woord en Saskia Bottinga hoe de antifascistische geneesheer-directeur C.F. Engelhard in januari 1943 openlijk zijn ontslag had ingediend bij wijze van protest tegen het hem in oktober 1942 plotseling opgedrongen NSB-gezinde regentencollege. Deze mannen hadden achter zijn rug om de namen van joodse patiënten doorgegeven aan de bezetter, waardoor dezen nu blootstonden aan vervolging.

Was het wel zo aannemelijk dat personeelsleden uit de medische en paramedische diensten van een inrichting met een openlijk vanaf de top gestimuleerd antifascistisch klimaat zomaar zouden hebben toegelaten dat psychiatrische patiënten werden vermoord, zonder daar later ooit nog één woord aan te wijden?

De Amsterdamse student Marco Gietema, die voor zijn masterthesis Holocaust- en Genocidestudies in 2014 de zuiveringsdossiers van diverse NSB-personeelsleden, de regenten, de geneesheer-directeur en de nationaalsocialistische uitvoerend arts doorwerkte, kwam een stapeling van factoren op het spoor die de bestaande geschiedschrijving over de Hoeve in een nieuw daglicht stelde. Er heerst ernstige overbevolking op het terrein ten gevolge van talrijke evacuaties; er was gevaarlijk gekuip van morrende NSB'ers; men tobde met de vroege *nazificering* van het gehele openbaar bestuur in de Provincie Utrecht en de daaruit voortvloeiende vroege vervanging van het 'goede' regentencollege van de Willem Arntsz Stichting door fanatieke Nederlandse nationaalsocialisten; de 'goede' personeelsleden leden zwaar onder de eerste grote razzia in februari 1943 op het terrein van de Hoeve maar werden gestraft met de benoeming van een fanatieke nationaalsocialist als geneesheer-directeur in de plaats van Engelhard; er waren heftige conflicten tussen het nieuwe bestuur en het personeel en er was de rampzalige ligging van de inrichting: vlakbij militair vliegveld Soesterberg. Er werden géén beschuldigingen van moord gevonden. Daardoor werd het onwaarschijnlijker dat (Duitse of

Nederlandse) nationaalsocialisten in de Willem Arntsz Hoeve honderden patiënten konden hebben vermoord.

Wetenschappelijk onderzoek in opdracht

De intrigerende combinatie van een torenhoge sterfte, wantrouwige nabestaanden en een gebrek aan tijdens of vlak na de oorlog opgeschreven getuigenverklaringen over moord, motiveerden de huidige bestuurders van Altrecht en Reinaerde – beide stichtingen zijn rechtsopvolgers van de Willem Arntsz Hoeve – tot een opdracht voor verdergaand wetenschappelijk onderzoek.

Bronnen

Artsen of verpleegsters die nog uit eigen ervaring konden (en wilden) getuigen hoe de situatie in de Hoeve indertijd verslechterde, bleken op één na onvindbaar. Wel waren er veel nabestaanden en *schriftelijke* bronnen (zie kader).

Resultaat

Over het meest cruciale aspect in dit onderzoek, de doodsoorzaak van de overledenen, bleek veelal niets vastgelegd op de kopie-persoonskaart in Zeist. Deze oorzaken wezen massief in de richting van uitzonderlijk

Vergeten slachtoffers

Psychiatrische Inrichting de Willem Arntsz Hoeve in de Tweede Wereldoorlog

Marco Gietema en Cecile aan de Stegge (2017)

BOOM 2017, 269 PAGINA'S, € 22,50, ISBN 978 90 8953 9465

De auteurs van Vergeten slachtoffers, Cecile aan de Stegge en Marco Gietema, bij het monument op het terrein van de voormalige Willem Arntsz Hoeve.

De doodsoorzaken wezen massief in de richting van uitzonderlijk slechte levensomstandigheden.

slechte levensomstandigheden. Dit pakte niet gunstig uit bij psychiatrische patiënten, die zowel door hun ernstige psychische aandoening of mentale handicap als door hun evacuatie toch al zwakker waren dan gezonde burgers. De leeftijd waarop patiënten in de Hoeve stierven, daalde tussen 1940 en 1945 dramatisch. Tuberculose, ondervoeding, infectieziekten in de darmen of elders verdreven de in deze inrichting voorheen 'normale' doodsoorzaken als longontstekingen, hart- en vaatziekten en ouderdomsgebreken. Het onderzoeksrapport is vorm gegeven als een mooi en voor een breed publiek geschikt leesboek. Het bevestigt

de bevindingen uit het oriënterend vooronderzoek. Nergens zijn stukken gevonden die zouden kunnen dienen als hard bewijs voor 'actieve moord'. Wel zijn, bovenop de alsmaar verslechterende oorlogsomstandigheden, enkele bewijzen gevonden van 'extreme verwaarlozing van geminachte mensen', zoals het in de begeleidingscommissie wel werd aangeduid. De notulen van hun vergaderingen tonen bijvoorbeeld aan dat de nationaalsocialistische gezinde geneesheer-directeur en zijn bestuur niet met elkaar spraken over de patiëntenzorg. Ook besteedden zij van 1943 tot 1945 erg veel geld aan het aflossen van leningen, in plaats van dit geld nuttig te gebruiken. Zij lieten investeringen achterwege in zaken die de patiënten ten goede konden komen. Hoewel dit in het boek niet zo genoemd wordt, is het invoelbaar dat nabestaanden zoals bijvoorbeeld de familie Wilders deze nalatigheid ervaren als 'moord' of als 'dood door schuld'.

Gebruikte bronnen bij het onderzoek naar de Willem Arntz Hoeve

In 2013 vertelden nabestaanden van Mien Hoffmann dat deze vrouw in de oorlog was vermoord in de psychiatrische instelling Willem Arntsz Hoeve. Dit verhaal was aanleiding om een [eerste oriënterend onderzoek](#) te verrichten in het overlijdensregister van de Gemeente Zeist over januari 1945. Het hoge aantal sterfgevallen was aanleiding om het gehele overlijdensregister van de gemeente Zeist uit de oorlogsjaren in een databestand te zetten en te proberen alle mensen te identificeren die in de Hoeve waren overleden. Hulp daarbij kwam van [Marco Gietema](#), die aan de Universiteit van Amsterdam 'Holocaust en Genocidestudies' studeerde en graag wilde leren om archiefonderzoek te doen aan de hand van een Nederlandse psychiatrische inrichting tijdens de Tweede Wereldoorlog. De Hoeve leek hiervoor een ideale casus.

De samenwerking leidde tot twee sporen: aan de ene kant het zoeken naar meer informatie over de overledenen, onder andere door hun nabestaanden op te sporen en hun doodsoorzaken te achterhalen en deze te analyseren, aan de andere kant het uitzoeken van de algehele sociale context waarin deze hoge sterfte had plaatsgevonden. Op basis van deze uitkomsten, kwam er een nieuw, onafhankelijk en ge-

degen onderzoek, dat een verklaring moest geven voor de hoge sterfte op het terrein. De twee onderzoekers kregen ongelimiteerd toegang tot zowel de niet- als de wel geïnventariseerde archieven van de Willem Arntsz Stichting. Ter inspiratie en controle werd tevens een kritische begeleidingscommissie geïnstalleerd, met daarin enerzijds twee [gespecialiseerde wetenschappers](#) (op het gebied van de historische demografie en de landbouwgeschiedenis) en anderzijds twee ervaren journalisten (voor de ggz en de Tweede Wereldoorlog in brede zin).

Voor zover het de Willem Arntsz Hoeve en de aldaar overledenen betrof, lagen de geschreven bronnen vooral in het Gemeentearchief van Zeist (overlijdensregistratie, kopieën van persoonskaarten of grafregisters) en in Het Utrechts Archief (medische administratie, financiële administratie, administratie van de boerderij van de Willem Arntsz Hoeve, personeelsadministratie en correspondentie tussen directie, medici en financiële administrateurs met gemeenten, provincies, gedeputeerde staten, het Staatstoezicht en het Ministerie van Binnenlandse Zaken).

Waar het de patiënten van naar de Hoeve geëvacueerde gestichten als

Santpoort, Duin en Bosch of Meer en Bosch betrof lag het materiaal in het Noord-Hollands Archief. Het archief van de Willem Arntsz Stichting bevatte geen patiëntendossiers meer uit de oorlogsperiode; daarom gaven de Noord-Hollandse Provinciale gestichten desgevraagd toestemming tot inzage in 27 nog beschikbare dossiers van patiënten van hen die tijdens de oorlog naar de Hoeve waren geëvacueerd. Over meerdere overleden patiënten werd aanvullende informatie beschikbaar gesteld door opgespoorde nabestaanden. Een voormalig lid van de Historische Kring Den Dolder reikte [kostbare mémoires](#) over de oorlog aan van C. den Hartog, een voormalig sanatoriumpatiënt in de Hoeve.

Toen alle patiënten eenmaal geïdentificeerd waren, werd dan ook medewerking gevraagd aan het [Centraal Bureau voor Genealogie](#) (CBG). Onder voorwaarde dat de onderzoekers niet over individuele gevallen zouden rapporteren, bleek dit Bureau vanwege het grote maatschappelijke belang van dit onderzoek bereid om de doodsoorzaak, die destijds door de behandelend arts was ingevuld op het geheime deel van de overlijdensverklaring, in het databestand over de Hoeve in te typen.